

Referències bibliogràfiques

Elena Guardiola

Les normes de redacció científica obliguen l'autor a citar els treballs ja publicats que ha utilitzat en el seu estudi i als quals fa referència al llarg del manuscrit. A més, ha d'incloure un llistat detallat de tots els treballs citats en un apartat específic, al final del manuscrit.

El nom tradicional d'aquest apartat d'un article científic és «Bibliografia». En els últims temps, això no obstant, cada vegada són més les revistes que utilitzen l'anglicisme «Referències», moltes vegades mitjançant la forma intermèdia «Referències bibliogràfiques» (1). Així doncs, ens referirem a aquest apartat indistintament com a Bibliografia o Referències bibliogràfiques; així mateix, emprarem el terme «citació» quan aquesta referència es faci al text de l'article.

Encara que en biomedicina les referències bibliogràfiques dels treballs citats s'inclouen en aquest apartat, en altres àrees, sobretot en ciències socials i en humanitats, és freqüent que es presentin com a notes a peu de pàgina (bibliografia citada) i l'apartat de bibliografia, al final de l'article, es reservi per a la bibliografia consultada, s'hagi citat o no al text.

Molts autors, malauradament, encara consideren que és un apartat menor i en descuiden l'elaboració. L'apartat de referències bibliogràfiques d'un article és, malgrat tot, molt important en el procés de valoració d'un manuscrit abans de l'acceptació. Així, les revistes sol·liciten als revisors que valorin la pertinència, l'actualitat i l'adequació de la bibliografia, de la mateixa manera que valoren els altres apartats del manuscrit (2-4).

Importància i utilitat de les referències. Motius per citar

Les referències bibliogràfiques constitueixen la manifestació material de l'enllaç que existeix entre la tasca de recerca que s'exposa i la tasca de recerca precedent. A més, proporcionen un suport per a les afirmacions que realitza l'autor. A més, confereixen credibilitat a l'article.

Cal ésser molt meticulós en citar. Quan un autor decideix incloure una referència al manuscrit, això implica que entre el treball que cita i el seu existeix una relació. L'autor ha d'indicar quin és aquesta relació al text: si val la pena citar un treball, cal explicar-ne els motius al lector. Així doncs, no s'ha de citar perquè sí.

Les citacions persegueixen, en termes generals, algun dels objectius següents (5-8):

- Assenyalar els treballs que ha consultat l'autor, en els quals es basa l'estudi o el projecte, amb els quals compara els resultats i a partir dels quals ha arribat a unes conclusions determinades.
 - Donar a conèixer treballs publicats anteriorment, que donin suport o refutin la informació presentada.
 - Ressenyar treballs de tema similar o paral·lel al que s'exposa.
 - Indicar les fonts de les quals s'han obtingut determinats fonaments teòrics o tècniques experimentals.
- Permetre al lector que s'informi més a fons sobre algun punt.
 - Orientar el lector perquè s'informi amb una extensió i profunditat més grans sobre as-

pectes rellevants de l'estudi com ara fonts addicionals d'informació.

- Ajudar altres investigadors a identificar treballs rellevants que serveixin per poder entendre el marc teòric, les metodologies utilitzades, altres antecedents previs, etc.
- Evitar haver de repetir argumentacions o justificar afirmacions ja publicades.
- Indicar quins coneixements té l'autor sobre el tema que està desenvolupant.
- Conferir fiabilitat a la informació, documentant-ne l'origen. Quan un autor cita un document anterior no només ajuda a localitzar la informació que conté, sinó que empra aquesta informació com a suport per a les seves idees. Les referències serveixen, doncs, de mitjà de persuasió.
- Corregir o discutir les afirmacions prèvies d'altres autors. En aquest cas se cita un treball previ per raons negatives, és a dir, per contradir-lo.
- Reconèixer els drets de prioritat d'autors precedents i el treball d'altres investigadors que han contribuït al desenvolupament d'una àrea de coneixements. En citar un document que serveix com a precedent del treball propi, l'autor paga, en certa mesura, els deutes intel·lectuals.
- Complir amb el principi ètic de no plagiar material aliè.

Les motivacions per citar, amb tot, són molt diverses i poden ésser tant professionals (relacionades amb els aspectes teòrics i pràctics de la recerca) com socials (relacionades amb factors personals o socials, o amb altres, externs a la recerca mateixa). Una referència a una font determinada es pot considerar com un enllaç a tot el coneixement lligat a aquesta font; aquesta cadena de referències mútues és la responsable última de la validesa suposada del coneixement científic (8).

Quan un autor cita un treball sense donar prou informació bibliogràfica perquè el lector pugui comprovar per si mateix l'exactitud i la

validesa d'aquesta referència, la cadena de raonament queda trencada i la justificació de les afirmacions es podria posar en dubte. Una referència entre dos documents indica algun tipus de relació conceptual entre aquests documents. La successió de referències serveix, per tant, per identificar el contingut d'un treball científic.

Explorar les referències bibliogràfiques d'un article abans que el contingut és un costum molt estès que ajuda a identificar-ne el contingut gairebé amb la mateixa precisió que la lectura de l'article (8).

Què es pot o s'ha de referenciar?

Sempre que s'utilitza qualsevol informació o dada d'un altre treball cal fer referència a la font. Es pot referenciar qualsevol document sempre que sigui accessible al lector, és a dir, que el pugui consultar o recuperar qualsevol persona. A l'article científic, la majoria de citacions s'acostumen a realitzar als apartats Introducció i Discussió, encara que també n'hi pot haver a Material i mètodes.

Les fonts bibliogràfiques que utilitza l'autor són múltiples: llibres, articles de revista, publicacions electròniques, actes de congressos, monografies, etc. Algunes revistes, no obstant això, no accepten o desaconsellen emprar alguns tipus de documents i incloure'ls a l'apartat de referències d'un article, com per exemple, resums de comunicacions a congressos, pòsters, articles de revistes de divulgació o articles publicats a la premsa diària. Tampoc no s'hi poden incloure informes privats, observacions no publicades o treballs que ja s'hagin enviat a una revista, però que encara no hagin estat acceptats. No es poden incloure com a referències les comunicacions personals (per exemple, una conversa telefònica), conferències, seminaris, etc., si no s'han publicat.

Convé recordar que és obligatori citar la font quan es realitzen citacions literals. Si no s'inclou la referència en aquest cas, es pot parlar de plagi, d'apropiació fraudulenta de l'obra d'un altre autor. És per això que és important que al text quedi ben clar que es tracta d'una còpia literal (posant el text entre cometes, canviant la tipografia o l'es-

païat) i cal afegir, a més, la citació corresponent que remeti a l'apartat de bibliografia.

Quines referències cal incloure-hi?

Les referències o citacions bibliogràfiques constitueixen una secció destacada en un treball científic. La selecció curiosa de documents rellevants és un element que dona solidesa a l'exposició teòrica del text, alhora que constitueix una font d'informació important per al lector.

Encara que sembli obvi, no s'han d'incloure referències de treballs o articles que no s'hagin consultat o llegit. Només s'han de citar els que s'hagin emprat en la redacció de l'article i que, a més, siguin necessaris. Això suposa, amb freqüència, haver de realitzar una selecció minuciosa de totes les fonts consultades, ja que no tot el que s'ha consultat o llegit és útil o interessant i, per tant, no tot s'ha d'incloure a la bibliografia. És un error pensar que un treball es valorarà més si inclou una llista de referències llarga –però injustificada. En general, es prefereixen les referències que aporten visions àmplies d'un tema, les recents i les de fàcil accés per als lectors. Així, pot ésser necessari renunciar a citar articles antics, a donar suport amb citacions coneixements àmpliament admesos o comunament acceptats o a citar sense justificació. Cap autor hauria d'ocultar tampoc les referències recents més importants pel fet d'haver-s'hi inspirat abundantment (9).

Algunes revistes limiten el nombre de referències segons el tipus d'article i així ho reflecteixen a les instruccions per als autors. La carta al director és probablement el tipus de publicació que es veu més afectat per aquest tipus de restricció. En aquest cas, l'autor s'ha de cenyir al que li indica la revista.

L'apartat de referències és un dels que presenta un nombre més gran d'incorreccions i errors, que poden arribar a perpetuar la falsedat de dades o resultats (7). Això ocorre de vegades –i no hauria d'ocórrer mai, ja que és una forma de frau– perquè l'autor es limita a copiar referències que han citat altres autors o a incloure llistats obtinguts, per exemple, en bases de dades de bibliografia científica, sense consultar les fonts

originals. Aquest problema no passaria d'ésser anecdòtic si els autors només incloguessin les referències dels treballs que realment consulten i revisessin amb deteniment aquest apartat abans d'enviar el manuscrit a la revista.

Les referències incorrectes poden ocasionar esforços inútils i importants pèrdues de temps a lectors, investigadors i bibliotecaris que busquen la font original. L'escassa meticulositat en l'elaboració de la bibliografia desqualifica l'autor, que hauria de posar tanta obstinació en el rigor d'aquest apartat com sol posar en altres apartats de l'article (10).

L'autor és el responsable de la pertinència, la veracitat i l'exactitud de les referències del manuscrit; moltes revistes ho indiquen explícitament a les instruccions per a autors. Una mesura que podria ajudar a eradicar, o com a mínim disminuir, aquest problema podria ésser que les revistes fessin signar als autors una declaració escrita en què confirmessin que totes les citacions i referències del treball han estat extretes i acarades amb els originals.

Estils de referències

La manera de tractar i publicar les referències pot variar molt d'una revista a una altra. No obstant això, i independentment de la forma amb què finalment es publiqui aquest apartat, la majoria exigeix als autors que presentin les referències en un format determinat. Per aquest motiu és molt important que l'autor sàpiga com ha de presentar la bibliografia i que segueixi rigorosament les indicacions que en aquest sentit s'incloguin a les instruccions per a autors de la revista a la qual enviarà el manuscrit. En qualsevol cas, l'autor ha d'ésser prou previsor i disposar de les dades completes de totes les obres que citarà. En el cas que la revista no doni unes normes sobre com escriure la bibliografia, convé incloure almenys la informació mínima que permeti al lector localitzar i recuperar correctament el treball que s'hi cita.

Existeixen diversos programes informàtics que ajuden a gestionar les referències bibliogràfiques. Aquests programes permeten modificar fàcilment el format de les referències i adaptar-lo

a l'estil propi de cada revista. Alguns permeten, a més, descarregar bibliografies de diverses bases de dades i adaptar-les a les nostres necessitats.

Sistemes de citació i referència

Encara que hi ha una varietat enorme d'estils de referències, la majoria de les revistes científiques utilitza un d'aquests tres sistemes de citació i referència: de nom i any, numèric alfabètic i d'ordre d'esment (6, 11, 12).

Sistema de nom i any

Es coneix també com a sistema o estil de Harvard. En el text se cita pel cognom de l'autor o dels autors i l'any de publicació. A l'apartat de referències, aquestes s'ordenen alfabèticament pel nom de l'autor; quan un autor (o autors) té dues o més entrades s'ordenen cronològicament.

Generalment, a les revistes que usen aquest sistema s'utilitzen els cognoms de tots els autors si no són més de dos (en algunes revistes fins a tres). Així, per exemple, en el text se citarà «Ribó (2003)» o «(Ribó, 2003)» i «Ribó i Basanta (2004)» o «(Ribó i Basanta, 2004)». Si n'hi ha dos o més «Ribó i Basanta (2004)», se citarà el primer com a «Ribó i Basanta (2004a)», el segon com a «Ribó i Basanta (2004b)», etc. Si un treball té tres (en algunes revistes quatre) o més autors, se cita només el primer, seguit de «*et al.*», «i altres» o «i col·ls.»: «Ribó *et al.* (2003)». A la secció de referències moltes de les revistes que empren aquest sistema demanen que s'enumerin tots els autors, encara que siguin molts; algunes en limiten el nombre als tres o els sis primers, seguits de «*et al.*».

El gran avantatge d'aquest sistema és la comoditat per a l'autor ja que permet afegir o suprimir fàcilment referències noves. El lector, a més, sempre «coneix» els autors que se citen. L'inconvenient, per a aquest lector, es presenta quan se cita un gran nombre de referències en una mateixa frase o paràgraf; en aquest cas, la lectura es fa més pesada; de vegades s'han de saltar diverses línies de referències entre parèn-

tesis per poder continuar llegint el text. Aquest sistema resulta més car a la revista, ja que ocupa més espai citar cada vegada els autors i l'any al text que un número entre parèntesis.

S'utilitza fonamentalment en humanitats, ciències socials i psicologia (13). En biomedicina també s'acostuma a utilitzar amb certa freqüència en les tesis i tesines.

Sistema numèric alfabètic

Es coneix també com a sistema mixt i consisteix a citar per número les referències d'una llista alfabetitzada. Així, les referències s'ordenen alfabèticament i es numeren; les citacions al text es fan partint d'aquesta numeració, que òbviament no és consecutiva. La llista alfabetitzada, sobretot si és llarga, resulta relativament fàcil de preparar als autors i d'utilitzar als lectors. Aquest sistema permet una lectura ràpida del text i estalvia espai d'impressió i costos d'edició. Però si l'autor afegeix citacions noves, ha de renumerar totes les referències i modificar les citacions del text.

Els autors que empren el sistema de nom i any no solen ésser partidaris del sistema numèric alfabètic, ja que opinen que mentre el lector llegeix no sap qui és l'autor del treball que se cita ni quan es va publicar. Però si l'autor vol, pot incloure dins de la frase les dades que aquest sistema «amaga» al lector («El 2004 Ribó i Basanta (7) van descriure un nou sistema...»).

Sistema d'ordre d'esment

Més conegut en biomedicina com l'estil o el sistema de Vancouver, el sistema d'ordre d'esment consisteix a citar les referències mitjançant un número seguint l'ordre amb què s'esmenten a l'article. Així, les citacions apareixen al text seguint una numeració consecutiva (entre parèntesis o com a superíndexs) i el llistat de referències segueix aquest ordre numèric. Aquest sistema permet una lectura ràpida i estalvia espai a la revista. L'inconvenient és que, si s'afegeix una nova referència, cal renumerar-les totes. A més, quan

s'està llegint el text, si no es consulta l'apartat de referències quan se citen, el lector no sap a quins treballs s'està referint l'autor.

Se sol estar d'acord en dir que és un sistema molt útil per a treballs que no inclouen gaires referències, però resulta una mica més complicat quan la llista de referències és molt llarga. Actualment, és el que més utilitzen les revistes biomèdiques, ja que és el que contempnen els *Requisits d'uniformitat per als manuscrits enviats a revistes biomèdiques* (estil de Vancouver) (14).

L'apartat Referències bibliogràfiques en biomedicina

El sistema més utilitzat en biomedicina és el que recomana el Comitè Internacional de Directores de Revistes Mèdiques (*International Committee of Medical Journal Editors*, ICMJE) (vegeu Apèndix), als *Requisits d'uniformitat per als manuscrits enviats a revistes biomèdiques* (14), coneguts també com a «estil de Vancouver». Aquests requisits, actualitzats el febrer de 2006, es poden consultar a <http://www.icmje.org/>. És a aquests requisits a què ens referirem a partir d'ara.

Una llista actualitzada de les revistes que s'han adherit a aquests requisits d'uniformitat es pot consultar a la pàgina web de l'ICMJE (<http://www.icmje.org/jrnlist.html>) (15).

Cal tenir en compte, malgrat tot, que cada revista té requisits editorials propis i adequats als seus objectius. Per tant, els autors han de conèixer i respectar les instruccions per a autors específiques de la revista triada per enviar el manuscrit. De vegades aquests requisits indiquen com s'han d'introduir les citacions al llarg del text i, a més, quin format han de tenir les referències bibliogràfiques.

Esriptura de les referències: recomanacions

A l'apartat corresponent a les referències bibliogràfiques, els requisits d'uniformitat esmenten una sèrie d'aspectes generals, així com d'altres relacionats amb el format que han de tenir les

referències (14, 16). Part d'aquests aspectes es recullen a continuació, així com una sèrie de recomanacions i comentaris relacionats (6, 9, 14, 16-19). La recomanació principal és, malgrat tot, que l'autor consulti les instruccions de la revista a la qual enviarà el manuscrit i que les segueixi al peu de la lletra.

- Cal seleccionar i citar només treballs publicats (a què es pugui accedir) que siguin importants per al desenvolupament de les idees de la recerca en qüestió i rellevants per exposar el fonament teòric, metodològic i argumental. No s'han de citar articles pel simple fet d'haver-hi tingut accés.
- Al text han d'aparèixer citats tots els documents que després s'inclouran a l'apartat de «Referències bibliogràfiques». A cada referència cal assignar-li un sol número, que es repetirà al text cada vegada que s'esmenti aquesta referència
- Sempre que sigui possible cal incloure les referències dels treballs originals. Encara que les citacions bibliogràfiques de treballs de revisió poden servir perquè el lector accedeixi de manera eficient a una àrea específica de la literatura mèdica, els articles de revisió no sempre reflecteixen fidelment els continguts dels treballs originals. D'altra banda, la inclusió a la bibliografia d'un nombre excessiu de treballs originals consumeix massa espai a la pàgina impresa. Una selecció dels treballs clau amb freqüència serà més útil que un llistat extens de citacions, especialment ara que cada vegada més revistes ofereixen la possibilitat d'ampliar el nombre de referències bibliogràfiques a la versió electrònica de l'article, i que les recerques bibliogràfiques electròniques permeten als lectors recuperar fàcilment els treballs publicats.
- Les citacions a manuscrits acceptats però encara no publicats s'han d'identificar com *en premsa (in press)* o *de propera aparició (forthcoming)*. Els autors han d'aconseguir els permisos corresponents per citar aquest tipus de treballs, així com la confirmació que se n'ha acceptat la publicació.

- La informació procedent de manuscrits enviats per a la publicació però encara no acceptats s'ha de citar al text com a *observacions no publicades*. També cal disposar del permís escrit de la font corresponent.
- Es recomana no incloure a la bibliografia, i per tant no citar-los, documents, informes, memòries, protocols, que no s'han publicat i que són de localització i accés difícils. Si cal utilitzar-los, i la revista ho permet, se'n pot incloure la citació al text com a *observacions no publicades*.
- Cal evitar les referències a «comunicacions personals», tret que aportin informació essencial i no disponible en fonts públiques. En aquest cas cal citar entre parèntesis al text el nom de la persona que proporciona la informació i la data de la comunicació. Els autors han d'obtenir, a més, l'autorització corresponent per escrit i la confirmació de l'exactitud de la informació. Són moltes, no obstant això, les revistes que no accepten aquest tipus de referències.
- Cal evitar la utilització dels resums com a referències bibliogràfiques, tret que hi hagi un motiu molt justificat. Sempre que sigui possible es consultaran els documents complets.
- Encara que algunes revistes comproven l'exactitud de les citacions bibliogràfiques, no totes ho fan i de vegades els articles, en la versió publicada, contenen errors a la bibliografia. Per minimitzar aquests errors els autors han de verificar les referències bibliogràfiques amb els documents originals. Els autors són els responsables de verificar també que cap de les referències correspongui a articles retractats, tret que se citin per referir-se a aquesta retractació. Per als articles publicats en revistes indexades a MEDLINE, l'ICMJE considera que PubMed és la font que cal emprar per informar-se sobre retractacions (aquests articles es poden identificar ja que estan indexats com a «*retracted publication [pt]*» a PubMed).
- Les referències bibliogràfiques s'han de numerar consecutivament, seguint l'ordre amb què apareixen per primera vegada al text. Les referències al text, a les taules i als peus de les figures s'identificaran mitjançant xifres aràbigues entre parèntesis (algunes revistes, a les instruccions per a autors sol·liciten que s'escriuin com a superíndexs i sense parèntesis). Les referències que se citen només a les taules o a les figures s'han de numerar seguint l'ordre que els correspondria si s'esmentessin al text. Una citació es pot repetir tantes vegades com sigui necessari, conservant sempre el número adscrit la primera vegada.
- Les citacions (xifres aràbigues entre parèntesis) es col·loquen al lloc on el text al·ludeix específicament la font que s'esmenta i abans de qualsevol signe de puntuació.
- Quan hi ha més d'una citació, cal separar-les mitjançant comes; però si n'hi ha més de dues de correlatives, cal esmentar-ne la primera i l'última separades per un guió. Quan al text s'esmenta un autor, el número de la referència es posa després del seu nom. Si es tracta d'un treball realitzat per més de dos autors, se cita el primer (algunes revistes indiquen que cal citar-ne els dos o tres primers) seguit de l'abreviatura *et al.* i el número de referència.
- Només s'han d'incloure les referències dels treballs que els autors hagin consultat personalment. És imprescindible, a més, acarar la referència amb la publicació original per assegurar-se que l'han escrit correctament. Citar treballs a través de les referències d'altres autors pot atribuir falsedats a aquests autors, i si la referència copiada conté errors, la nostra citació també serà incorrecta.
- No s'han de citar treballs escrits en idiomes que els autors no coneixen, tret que s'esmenti específicament que se n'ha llegit una traducció o que s'ha tingut accés al resum. En aquest cas cal especificar aquesta particularitat, posant entre claudàtors, després del títol: [resum] *[abstract]* a la referència corresponent.
- Quan un mateix treball disposa, a més de la versió en l'idioma original (per exemple, en anglès), d'una versió traduïda (per exemple, en castellà), s'aconsella utilitzar l'original i citar

aquest document. La informació que conté l'original és més fidedigna que la de la traducció i, a més, per al lector sol ésser més fàcil accedir a l'original que a la traducció.

- Es recomana citar preferentment articles recents. Algunes revistes assenyalen que preferixen que no siguin articles de més de cinc anys o, fins i tot, de més de dos anys d'antiguitat. Indicacions d'aquest tipus són discutibles, sobretot segons l'àrea temàtica o del coneixement que es tracti o del tipus d'article.
- A cada referència cal donar prou informació del treball citat perquè el lector el pugui localitzar i consultar.
- Cal citar els noms i els títols tal com apareixen a la publicació original. En el cas dels llibres, les dades completes, per escriure la referència correctament, sovint no apareixen a la portada i cal buscar-los a la contraportada o a les primeres pàgines.
- Els noms de les revistes, cal escriure'ls abreujats. Les abreviatures internacionals de les revistes es poden consultar a *List of journals indexed for MEDLINE* (<http://www.nlm.nih.gov/tsd/serials/lji.html>) i a la base de dades de revistes *Journals database* (<http://www.ncbi.nlm.nih.gov/entrez/query.fcgi?db=journals>). Moltes revistes biomèdiques espanyoles no estan indexades a MEDLINE; en aquest cas, se'n pot buscar l'abreviatura al *Catàleg C-17* (<http://is-ciii.c17.net/index.php>) i al *Directori de Revistes de Biomedicina del CSIC* (IHCD) (<http://bddoc.csic.es:8080/index.jsp>).
- Una vegada escrit i finalitzat l'apartat de referències bibliogràfiques, cal assegurar-se de la correspondència entre les citacions en el text i el número assignat a la bibliografia.
- Segons la revista, les referències electròniques es poden citar entre parèntesis al text o aparèixer numerades com la resta de referències bibliogràfiques a la secció Bibliografia. Els autors han de consultar aquest aspecte a les instruccions de la revista triada per remetre-hi el treball.

A la Taula 1 s'inclou una llista de comprovació que recull els aspectes més importants relacionats amb l'apartat de referències bibliogràfiques. Convé repassar aquests punts abans d'enviar el manuscrit a la revista. Tot el que s'inclou a la llista es comenta al text d'aquest capítol. Per a l'elaboració s'han consultat també altres fonts (2-4, 6, 9, 14, 16-19).

Format de les referències bibliogràfiques

(vegeu Apèndix)

Els formats de les referències bibliogràfiques que es mostren a continuació són els que va recomanar l'ICMJE el febrer de 2006 (14) i es corresponen amb les indicacions de la *National Library of Medicine* (NLM) d'Estats Units (disponible a: http://www.nlm.nih.gov/bsd/uniform_requirements.html), actualitzades el 15 de juny de 2005 (19). Una adaptació a l'espanyol, de la qual hem extret alguns comentaris, es pot consultar al Portal Fisterra (17). Per a cada tipus de referència s'inclou l'exemple que proporciona l'NLM. En alguns casos s'hi han afegit explicacions addicionals.

Articles de revistes

ARTICLE ESTÀNDAR

Format estàndard: autor/s (cognom/s inicial/s del nom; si són diversos autors, se separen mitjançant comes). Títol de l'article (títol original, no una traducció). Títol de la revista abreujat. Any mes dia;volum(número);pàgina inicial-pàgina final de l'article (només els dígitos que siguin diferents dels de la pàgina inicial).

Exemple:

Halpern SD, Ubel PA, Caplan AL. Solid-organ transplantation in HIV-infected patients. *N Engl J Med*. 2002 Jul 25;347(4):284-7.

Si hi ha més de sis autors, només s'esmenten els sis primers seguits de *et al.* (abreviatura de la locució llatina *et alii* que significa literalment 'i altres'). (Nota: la base de dades MEDLINE, de l'NLM, inclou tots els autors).

Taula 1. Llista de comprovació per elaborar l'apartat Referències bibliogràfiques.**A. Aspectes generals**

- S'ha llegit l'apartat «Referències bibliogràfiques» de les normes de publicació de la revista.
- S'han seleccionat els treballs clau.
- No s'inclou un llistat massa extens de referències.
 - S'ha comprovat si la revista limita el nombre de referències segons el tipus d'article.
 - Si la revista ho permet, s'inclou un llistat ampliat de referències bibliogràfiques per a la versió electrònica de l'article.
- Se citen preferentment articles recents.
 - S'ha comprovat si la revista indica alguna limitació o preferències sobre l'antiguitat de les referències.
- Les referències bibliogràfiques al text, a les taules i als peus de les figures se citen amb seqüència numèrica, en el format que especifica la revista (entre parèntesis o com a superíndexs), d'acord amb l'ordre d'aparició al text.
 - A cada referència se li ha assignat un sol número.
 - Les referències que se citen només a les taules o a les figures s'han numerat seguint l'ordre amb què s'esmentarien si es referenciessin al text.
 - Les citacions s'han col·locat al lloc en què el text al·ludeix específicament la font que s'esmenta.
 - Quan hi ha més d'una citació, s'han separat mitjançant comes.
 - Si hi ha més de dues citacions correlatives, s'esmenten la primera i l'última separades per un guió.
 - Quan s'esmenta el nom d'un autor, el número de la referència està situat després d'aquest nom.
- En el text apareixen citats tots els documents que s'inclouen a l'apartat de referències bibliogràfiques.
- Només s'inclouen les referències dels treballs que han consultat personalment els autors.
 - Es dedueix en algun moment que se cita un article que no ha llegit l'autor?
- S'han verificat totes les referències bibliogràfiques amb els documents originals.
 - S'ha comprovat que cap de les referències no correspongui a articles retractats.
- La bibliografia es presenta com a text estàndard, no com a notes al peu.

B. Tipus de documents

- S'han seleccionat i citat només treballs publicats.
- S'inclouen principalment referències a treballs originals.
- S'identifiquen les citacions a manuscrits acceptats però encara no publicats com "en premsa" o "de propera aparició".
 - S'han aconseguit els permisos corresponents per citar manuscrits acceptats però encara no publicats.
 - S'ha obtingut la confirmació que aquests treballs estan acceptats realment per a la publicació.
- No s'han utilitzat com a referències documents, informes, memòries o protocols que no s'han publicat.
 - Si s'han usat, i la revista ho permet, s'inclou la citació al text com a «observacions no publicades».
 - La informació procedent de manuscrits enviats per a la publicació, però no acceptats encara, se cita al text com a «observacions no publicades».
 - Es disposa del permís escrit de la font corresponent.
- Si al text s'inclouen referències a «comunicacions personals».
 - S'ha comprovat que la revista permet aquest tipus de referències al text.
 - S'ha verificat que aporten informació essencial i no disponible en fonts públiques.
 - Al text se cita entre parèntesis el nom de la persona que ha facilitat la informació i la data de la comunicació.
 - S'ha obtingut l'autorització per escrit corresponent i la confirmació de l'exactitud de la informació.
- No s'han utilitzat resums com a referències bibliogràfiques.
 - Si s'han utilitzat, el motiu és molt justificat.
- No se citen treballs escrits en idiomes que els autors desconeixen.
 - Si se citen perquè s'ha tingut accés al resum, s'especifica posant entre claudàtors, després del títol: [resum] (o [abstract]) a la referència corresponent.
- Si s'ha consultat, a més de la versió en idioma original, una versió traduïda.
 - S'han acarat les dades que se citen amb el document original.
 - S'inclou la referència del document original.

Continua

Taula 1 (continuació). Llista de comprovació per elaborar l'apartat Referències bibliogràfiques.**C. Format**

- A cada referència es dona prou informació del treball citat perquè el lector el pugui localitzar i consultar.
- L'estil i la puntuació de les referències segueix el format que recomana la revista o, si escau, el dels *Requisites d'uniformitat per als manuscrits enviats a revistes biomèdiques*.
- Articles de revista.
 - S'han escrit els noms dels autors i els títols tal com apareixen a la publicació original.
 - S'esmenten tots els autors si en són sis o menys.
 - Si hi ha set o més autors s'esmenten els sis primers i s'afegeix et al. després d'una coma.
 - El títol dels articles és l'original, no una traducció.
 - S'han utilitzat les abreviatures internacionals de les revistes, tal com s'inclouen a *List of journals indexed for MEDLINE*.
 - S'inclouen sempre l'any, el volum i les pàgines inicial i final.
- Llibres i altres monografies.
 - S'han escrit els noms dels autors i els títols tal com apareixen a la publicació original.
 - S'esmenten tots els autors si en són sis o menys.
 - Si hi ha set o més autors s'esmenten els sis primers i s'afegeix et al. després d'una coma.
 - El títol és l'original, no una traducció.
 - Si hi ha més d'un volum, s'inclou el número del volum.
 - S'indica el número de l'edició, si no és la primera.
 - S'inclouen el lloc de publicació, l'editorial i l'any.

Exemple:

Rose ME, Huerbin MB, Melick J, Marion DW, Palmer AM, Schiding JK, *et al.* Regulation of interstitial excitatory aminoacid concentrations after cortical contusion injury. *Brain Res.* 2002;935(1-2):40-6.

Moltes revistes mantenen una paginació consecutiva en un volum; en aquest cas es poden ometre el mes i el dia, així com el número de l'exemplar.

Exemple:

Halpern SD, Ubel PA, Caplan AL. Solid-organ transplantation in HIV-infected patients. *N Engl J Med.* 2002;347:284-7.

Les bases de dades, algunes editorials i certs documents electrònics inclouen, a cada referència, un número d'identificació únic. Aquest número es pot afegir al final de la referència, al costat del nom de la base de dades o del recurs a què es refereix.

Exemple:

Halpern SD, Ubel PA, Caplan AL. Solid-organ transplantation in HIV-infected patients. *N Engl J Med.* 2002 Jul 25;347(4):284-7. Citat a PubMed; PMID 12140307.

ORGANITZACIÓ, GRUP O EQUIP COM A AUTOR**Exemple:**

Diabetes Prevention Program Research Group. Hypertension, insulin, and proinsulin in participants with impaired glucose tolerance. *Hypertension.* 2002;40(5):679-86.

AUTORIA COMPARTIDA ENTRE AUTORS INDIVIDUALS

I UNA ORGANITZACIÓ, GRUP O EQUIP

Exemple:

Vallancien G, Emberton M, Harving N, van Moorseelaar RJ; Alf-One Study Group. Sexual dysfunction in 1,274 European men suffering from lower urinary tract symptoms. *J Urol.* 2003;169(6):2257-61.

NO S'ESMENTA L'AUTOR**Exemple:**

21st century heart solution may have a sting in the tail. *BMJ.* 2002;325(7357):184.

ARTICLE PUBLICAT EN UN IDIOMA DIFERENT DE L'ANGLÈS

Sembla obvi que en totes les referències el títol de l'article s'ha d'escriure sempre en l'idioma en què

s'ha publicat, especialment si tenim en compte que, tret d'ocasions excepcionals, només s'han de citar els treballs que s'han consultat. Moltes bases de dades tradueixen a l'anglès el títol dels articles que indexen (per exemple, MEDLINE), si bé indiquen sempre l'idioma original de publicació i també inclouen el títol original. Així, que un article es recuperi amb un títol en anglès en una base de dades no implica que l'article s'hagi publicat originàriament en aquest idioma.

Exemple:

Ellingsen AE, Wilhelmsen I. Sykdomsangst blant medisiner og jusstudenter. Tidsskr Nor Laegeforen. 2002;122(8):785-7.

SUPLEMENT D'UN VOLUM

Exemple:

Geraud G, Spierings EL, Keywood C. Tolerability and safety of frovatriptan with short- and long-term use for treatment of migraine and in comparison with sumatriptan. Headache. 2002;42 Suppl 2:S93-9.

SUPLEMENT D'UN NÚMERO

Exemple:

Glauser TA. Integrating clinical trial data into clinical practice. Neurology. 2002;58(12 Suppl 7):S6-12.

PART D'UN VOLUM

Exemple:

Abend SM, Kulish N. The psychoanalytic method from an epistemological viewpoint. Int J Psychoanal. 2002;83(Pt 2):491-5.

PART D'UN NÚMERO

Exemple:

Ahrar K, Madoff DC, Gupta S, Wallace MJ, Price RE, Wright KC. Development of a large animal model for lung tumors. J Vasc Interv Radiol. 2002;13(9 Pt 1):923-8.

NÚMERO SENSE VOLUM

Exemple:

Banit DM, Kaufer H, Hartford JM. Intraoperative frozen section analysis in revision total joint arthroplasty. Clin Orthop. 2002;(401):230-8.

SENSE VOLUM NI NÚMERO

Exemple:

Outreach: bringing HIV-positive individuals into care. HRSA Careaction. 2002 Jun:1-6.

PAGINACIÓ AMB NÚMEROS ROMANS

Exemple:

Chadwick R, Schuklenk U. The politics of ethical consensus finding. Bioethics. 2002;16(2):iii-v.

INDICACIÓ DEL TIPUS D'ARTICLE (QUAN CALGUI)

Exemple:

Tor M, Turker H. International approaches to the prescription of long-term oxygen therapy [carta]. Eur Respir J. 2002;20(1):242.

(En anglès *letter*)

Lofwall MR, Strain EC, Brooner RK, Kindbom KA, Bigelow GE. Characteristics of older methadone maintenance (MM) patients [resum]. Drug Alcohol Depend. 2002;66 Suppl 1:S105.

(En anglès *abstract*)

ARTICLE QUE CONTÉ UNA RETRACTACIÓ

Exemple:

Feifel D, Moutier CY, Perry W. Safety and tolerability of a rapidly escalating dose-loading regimen for risperidone. J Clin Psychiatry. 2002;63(2):169. Retractació de: Feifel D, Moutier CY, Perry W. J Clin Psychiatry. 2000;61(12):909-11.

(En anglès *retraction of*)

ARTICLE RETRACTAT

Exemple:

Feifel D, Moutier CY, Perry W. Safety and tolerability of a rapidly escalating dose-loading regimen for risperidone. J Clin Psychiatry. 2000;61(12):909-11. Retractació a: Feifel D, Moutier CY, Perry W. J Clin Psychiatry. 2002;63(2):169.

(En anglès *retraction in*)

ARTICLE REEDITAT AMB CORRECCIONS

Exemple:

Mansharamani M, Chilton BS. The reproductive importance of P-type ATPases. Mol Cell Endocrinol.

2002;188(1-2):22-5. Corregit, publicat anteriorment a: Mol Cell Endocrinol. 2001;183(1-2):123-6.

(En anglès *corrected and republished from*)

ARTICLE DEL QUAL ES PUBLICA UNA FE D'ERRATES

Exemple:

Malinowski JM, Bolesta S. Rosiglitazone in the treatment of type 2 diabetes mellitus: a critical review. Clin Ther. 2000;22(10):1151-68; discussion 1149-50. Fe d'errates: Clin Ther 2001;23(2):309.

(En anglès *erratum in*)

ARTICLE PUBLICAT ELECTRÒNICAMENT (EPUB)

ABANS QUE LA VERSIÓ IMPRESA

Exemple:

Yu WM, Hawley TS, Hawley RG, Qu CK. Immortalization of yolk sac-derived precursor cells. Blood. 2002 Nov 15;100(10):3828-31. Epub 2002 Jul 5.

Llibres i altres monografies

AUTOR/S INDIVIDUAL/S

Format estàndard: autor/s (cognom/s inicial/s del nom; si són diversos autors, se separen mitjançant comes; si hi ha més de sis autors, s'esmenten els sis primers seguits de l'abreviatura et al.). Títol del llibre. Volum (si escau, per exemple, Vol. 4). Edició (si no és la primera, per exemple, 2a ed.). Lloc de publicació: Editorial; any.

Exemple:

Murray PR, Rosenthal KS, Kobayashi GS, Pfaller MA. Medical microbiology. 4a ed. St. Louis: Mosby; 2002.

EDITOR/S, DIRECTOR/S, COMPILADOR/S O

COORDINADOR/S COM A AUTORS

Exemple:

Gilstrap LC 3rd, Cunningham FG, VanDorsten JP, editors. Operative obstetrics. 2a ed. New York: McGraw-Hill; 2002.

AUTOR/S I EDITOR/S

Exemple:

Breedlove GK, Schorfheide AM. Adolescent pregnancy. 2a ed. Wiczorek RR, editor. White Plains (NY): March of Dimes Education Services; 2001.

ORGANITZACIÓ/ONS COM A AUTOR/S

Exemple:

Royal Adelaide Hospital; University of Adelaide, Department of Clinical Nursing. Compendium of nursing research and practice development, 1999-2000. Adelaide (Australia): Adelaide University; 2001.

CAPÍTOL DE LLIBRE

Format estàndard: autor/s del capítol (cognom/s inicial/s del nom; si són diversos autors, se separen mitjançant comes; si hi ha més de sis autors, s'esmenten els sis primers seguits de l'abreviatura et al.). Títol del capítol. A (en anglès *In*): editor/s, director/s, compilador/s o coordinador/s del llibre (cognom/s inicial/s del nom; si són diversos autors, se separen mitjançant comes; si hi ha més de sis autors, s'esmenten els sis primers seguits de l'abreviatura et al.), editors. Títol del llibre. Volum (si escau, per exemple, Vol. 4). Edició (si no és la primera, per exemple, 2a ed.). Lloc de publicació: Editorial; any. p. pàgina inicial-pàgina final del capítol (només els dígitos que siguin diferents dels de la pàgina inicial).

Exemple:

Meltzer PS, Kallioniemi A, Trent JM. Chromosome alterations in human solid tumors. A: Vogelstein B, Kinzler KW, editors. The genetic basis of human cancer. New York: McGraw-Hill; 2002. p. 93-113.

ACTES (*PROCEEDINGS*) DE CONGRESOS

Exemple:

Harnden P, Joffe JK, Jones WG, editors. Germ cell tumours V. Proceedings of the 5th Germ Cell Tumour Conference; 2001 Sep 13-15; Leeds, UK. New York: Springer; 2002.

COMUNICACIÓ, PONÈNCIA PRESENTADA EN UN CONGRÉS, JORNADA, SIMPOSI, ETC

Exemple:

Christensen S, Oppacher F. An analysis of Koza's computational effort statistic for genetic programming. A: Foster JA, Lutton E, Miller J, Ryan C, Tettamanzi AG, editors. Genetic programming. EuroGP 2002: Proceedings of the 5th European Conference on Genetic Programming; 2002 Apr 3-5; Kinsdale, Ireland. Berlin: Springer; 2002. p. 182-91.

INFORME CIENTÍFIC O TÈCNIC

Exemples:

Publicat per l'organisme o institució patrocinadors:
Yen GG (Oklahoma State University, School of Electrical and Computer Engineering, Stillwater, OK). Health monitoring on vibration signatures. Final report. Arlington (VA): Air Force Office of Scientific Research (US), Air Force Research Laboratory; 2002 Feb. Report No.: AFRLSRBLTR020123. Contract No.: F496209810049.

Publicat per l'organisme o institució mateixos:
Russell ML, Goth-Goldstein R, Apte MG, Fisk WJ. Method for measuring the size distribution of airborne Rhinovirus. Berkeley (CA): Lawrence Berkeley National Laboratory, Environmental Energy Technologies Division; 2002 Jan. Report No.: LBNL49574. Contract No.: DEAC0376SF00098. Sponsored by the Department of Energy.

TESI

Exemple:

Borkowski MM. Infant sleep and feeding: a telephone survey of Hispanic Americans [Tesi]*. Mount Pleasant (MI): Central Michigan University; 2002.

*(En anglès *dissertation*)

PATENT

Exemple:

Pagedas AC, inventor*; Ancel Surgical R&D Inc., titular**. Flexible endoscopic grasping and cutting device and positioning tool assembly. United States patent US 20020103498. 2002 Aug 1.

*(En anglès també *inventor*)

** (En anglès *assignee*)

Altres treballs publicats

ARTICLE DE DIARI

Format estàndard: autor de l'article (si consta). Títol de l'article. Nom del diari (no s'empren abreviatures). Dia mes any (en anglès: any mes dia); Secció (si es pot identificar): pàgina (columna, si se sap).

Exemple:

Tynan T. Medical improvements lower homicide rate: study sees drop in assault rate. The Washington Post. 2002 Aug 12; Sect. A:2 (col. 4).

MATERIAL AUDIOVISUAL

Exemple:

Chason KW, Sallustio S. Hospital preparedness for bioterrorism [videocinta]. Secaucus (NJ): Network for Continuing Medical Education; 2002.

DOCUMENTS LEGALS

El format aplicat a la nostra legislació i partint de les referències que inclou l'NLM de documents d'Estats Units seria: Títol de la llei/decret/ordre. Nom del butlletí/diari oficial, número (data de publicació).

Exemples:

Public law:

Veterans Hearing Loss Compensation Act of 2002, Pub. L. No. 107-9, 115 Stat. 11 (May 24, 2001).

Unenacted bill:

Healthy Children Learn Act, S. 1012, 107th Cong., 1st Sess. (2001).

Code of Federal Regulations:

Cardiopulmonary Bypass Intracardiac Suction Control, 21 C.F.R. Sect. 870.4430 (2002).

Hearing:

Arsenic in Drinking Water: An Update on the Science, Benefits and Cost: Hearing Before the Subcomm. on Environment, Technology and Standards of the House Comm. on Science, 107th Cong., 1st Sess. (Oct. 4, 2001).

MAPES

Exemple:

Pratt B, Flick P, Vynne C, cartògrafs*. Biodiversity hotspots [mapa]**. Washington: Conservation International; 2000.

*(En anglès *cartographers*)

** (Entre claudàtors, el tipus de mapa)

DICCIONARIS I OBRES DE REFERÈNCIA

Exemple:

Dorland's illustrated medical dictionary. 29a ed. Philadelphia: W.B. Saunders; 2000. Filamin; p. 675.

Material no publicat

EN PREMSA

L'NLM prefereix emprar "forthcoming" (de propera aparició), en comptes de "in press" (en premsa), ja que no tots es publicaran en versió impresa.

Exemple:

Tian D, Araki H, Stahl E, Bergelson J, Kreitman M. Signature of balancing selection in Arabidopsis. Proc Natl Acad Sci USA. En premsa 2006.

Material electrònic

CD-ROM

Exemple:

Anderson SC, Poulsen KB. Anderson's electronic atlas of hematology [CD-ROM]. Philadelphia: Lippincott Williams & Wilkins; 2002.

ARTICLE DE REVISTA A INTERNET

Format estàndard: autor/s de l'article (cognom/s inicial/s del nom; si són diversos autors, se separen mitjançant comes; si hi ha més de sis autors, s'esmenten els sis primers seguits de l'abreviatura et al.). Títol de l'article. Nom de la revista [revista a Internet]*. any mes [consultat... data de consulta]**; volum(número):[nombre de pàgines, si consta]. Disponible a***: Adreça electrònica.

*[revista a Internet], [revista *online*], [Internet] o [Revista en línia]. (En anglès: [serial on the Internet])
 **[accés...], [consultat...] o [citat...]. (En anglès: [cited...])

***(En anglès Available from)

Exemple:

Abood S. Quality improvement initiative in nursing homes: the ANA acts in an advisory role. Am J Nurs [serial on the Internet]. 2002 Jun [cited 2002 Aug 12];102(6):[about 3 p.]. Available from: <http://www.nursingworld.org/AJN/2002/june/Wawatch.htm>

MONOGRAFIA A INTERNET

Exemple:

Foley KM, Gelband H, editors. Improving palliative care for cancer [monograph on the Internet]*. Washington: National Academy Press; 2001 [cited 2002 Jul 9]. Available from**: <http://www.nap.edu/books/0309074029/html/>

*[Monografia en línia], [Internet], [Llibre a Internet]
 **Disponible a

SEU WEB O PÀGINA PRINCIPAL D'INICI D'UN LLOC WEB
 (HOMEPAGE/WEB SITE)

Exemple:

Cancer-Pain.org [homepage on the Internet]*. New York: Association of Cancer Online Resources, Inc.; c2000-01 [updated 2002 May 16; cited 2002 Jul 9]**. Available from***: <http://www.cancer-pain.org/>

*[Pàgina principal a Internet], [Internet], [Pàgina d'inici a Internet], [Homepage], [Seu web]
 **[actualitzada...; accés...]
 ***Disponible a

PART D'UNA PÀGINA D'UN LLOC O SEU WEB

Exemple:

American Medical Association [homepage on the Internet]*. Chicago: The Association; c1995-2002 [updated 2001 Aug 23; cited 2002 Aug 12]**. AMA Office of Group Practice Liaison; [about 2 screens]***. Available from****: <http://www.ama-assn.org/ama/pub/category/1736.html>

*[Pàgina principal a Internet], [Internet], [Pàgina d'inici a Internet], [Homepage], [Seu web]
 **[actualitzada...; accés...]
 ***[nombre de pantalles]
 ****Disponible a

BASE DE DADES A INTERNET

Base de dades oberta (activa):

Who's Certified [database on the Internet]*. Evanston (IL): The American Board of Medical Specialists. c2000 - [cited 2001 Mar 8]**. Available from***: <http://www.abms.org/newsearch.asp>

*[base de dades a Internet]
 **[accés...]
 ***Disponible a

Base de dades cancel·lada:

Jablonski S. Online Multiple Congenital Anomaly/Mental Retardation (MCA/MR) Syndromes [database on the Internet]. Bethesda (MD): National Library of Medicine (US). c1999 [updated 2001 Nov 20; cited 2002 Aug 12]*. Available from: http://www.nlm.nih.gov/mesh/jablonski/syndrome_title.html

*[actualitzada...; accés...]

PART D'UNA BASE DE DADES A INTERNET

MeSH Browser [base de dades a Internet]. Bethesda (MD): National Library of Medicine (US); 2002 - [ac-

cés 10 de juny de 2003]. Meta-analysis; unique ID: D015201; [aproximadament 3 pantalles]. Disponible a: <http://www.nlm.nih.gov/mesh/MBrowser.html> Arxius actualitzats setmanalment.

Hi ha molts documents electrònics que no s'ajusten a aquests models. En aquest sentit, i en cas de dubte, és útil consultar les recomanacions de l'NLM (<http://www.nlm.nih.gov/pubs/formats/internet.pdf>) (20) (vegeu Apèndix). També són interessants els documents d'Estivill i Urbano (21, 22) i la norma ISO 690-2 (23).

Apèndix

L'*International Committee of Medical Journal Editors* ha actualitzat recentment els *Uniform Requirements for Manuscripts Submitted to Biomedical Journals*. També la *National Library of Medicine* ha incorporat una edició revisada de les recomanacions sobre formats de referències bibliogràfiques. Aquestes publicacions es poden consultar a:

- International Committee of Medical Journal Editors (pàgina principal a Internet). *Uniform Requirements for Manuscripts Submitted to Biomedical Journals: Writing and Editing for Biomedical Publication* (actualitzada l'octubre de 2007; accés 4 de febrer de 2008). Disponible a: <http://www.icmje.org/index.html>.
- Patrias K. *Citing medicine: the NLM style guide for authors, editors, and publishers* (Internet). 2nd ed. Wendling DL, technical editor. Bethesda (MD): National Library of Medicine (US); 2007 (Accés 4 de febrer de 2008). Disponible a: <http://www.nlm.nih.gov/citingmedicine>.

Bibliografia

1. Navarro FA. Diccionario crítico de dudas inglés-español de medicina. Madrid: McGraw-Hill Interamericana; 2000, p. 430.
2. Bobenrieth Astete MA. Lectura crítica de artículos originales en salud. *Medicina de Familia (And)*. 2001;2:81-90.
3. Morera Montes J, Custodi i Canosa J. El proceso de selección de originales. *Medifam*. 2000;10:522-9.
4. Bosch F, Guardiola E; Grupo de Trabajo del Esteve Foundation Workshop 2002. Lista de comprobación (checklist) abreviada para la evaluación de artículos de investigación biomédica básica. *Med Clin (Barc)*. 2003;121:228-30.
5. Ortega C. Utilidad de las referencias bibliográficas en la valoración del desarrollo científico. *Rev Esp Doc Cient*. 1979;2:153-9.
6. Bobenrieth Astete MA. Partes del artículo científico original. A: Burgos Rodríguez R, editor. *Metodología de investigación y escritura científica en clínica*. 2a ed. Granada: Escuela Andaluza de Salud Pública; 1996. p. 391-400.
7. Hernández Vaquero D. Fuentes bibliográficas. A: Hernández Vaquero D, editor. *El artículo científico en biomedicina. Normas para la publicación de trabajos*. 2a ed. Barcelona: Ciba-Geigy, S.A.; 1993. p. 131-47.
8. Campanario JM. Cómo escribir y publicar un artículo científico. Cómo estudiar y aumentar su impacto [acceso 8 de febrer de 2006]. Disponible a: <http://www2.uah.es/jmc>.
9. Herranz G. La bibliografía: más vale poco y bueno que mucho y malo. *Med Clin (Barc)*. 1988;91:452-3.
10. Guardiola E, Baños JE. Errores en los nombres de los autores en la bibliografía de los artículos. ¿Es sólo una falta de cortesía? *Med Clin (Barc)*. 2001;116:118.

11. Day RA. Cómo citar las referencias. A: Day RA, editor. Cómo escribir y publicar trabajos científicos. Washington: Organización Panamericana de la Salud; 1990. p. 48-54.
12. Halsey MJ. References. A: Hall GM, editor. How to write a paper. London: BMJ Publishing Group; 1994. p. 42-51.
13. Publication manual of the American Psychological Association. 5a ed. Washington, DC: American Psychological Association; 2001.
14. International Committee of Medical Journal Editors [página principal a Internet]. Uniform requirements for manuscripts submitted to biomedical journals: Writing and editing for biomedical publication [actualizada el febrer de 2006; accés 28 de març de 2006]. Disponible a: <http://www.icmje.org>.
15. International Committee of Medical Journal Editors. Journals that have requested inclusion on the list of publications that follow the ICMJE's Uniform Requirements for Manuscripts Submitted to Biomedical Journals [accés 28 de març de 2006]. Disponible a: <http://www.icmje.org/jrnlist.html>.
16. Comité Internacional de Editores de Revistas Médicas. Requisitos de uniformidad para los manuscritos enviados a revistas biomédicas: escritura y proceso editorial para la publicación de trabajos biomédicos. *Rev Esp Cardiol*. 2004;57:538-56.
17. Fistera [página principal a Internet]. Estilo de Vancouver. Requisitos de uniformidad para manuscritos enviados a revistas biomédicas; 2006 [accés 8 de febrer de 2006]. Disponible a: http://www.fistera.com/recursos_web/mbe/vancouver.asp#recomendaciones.
18. Negro Álvarez JM, Aguinaga Ontoso E, González Jiménez J. Las referencias bibliográficas. *Rev Esp Alergol Inmunol Clin*. 1996;11:215-20.
19. National Library of Medicine [página principal a Internet]. Uniform requirements for manuscripts submitted to biomedical journals: sample references. Bethesda: U.S. National Library of Medicine; c2003 [actualizada 15 de juny de 2005; accés 8 de febrer de 2006]. Disponible a: http://www.nlm.nih.gov/bsd/uniform_requirements.html.
20. Patrias K. National Library of Medicine recommended formats for bibliographic citation. Supplement: Internet formats [llibre a Internet]. Bethesda, MD: National Library of Medicine; 2001 [accés 28 de març de 2006]. Disponible a: <http://www.nlm.nih.gov/pubs/formats/internet.pdf>.
21. Estivill A, Urbano C. Cómo citar documentos electrónicos. *Information World en Español*. 1997;6:16-26 [accés 29 de març de 2006]. Disponible a: <http://www.ub.es/biblio/citae-e.htm>.
22. Estivill A, Urbano C. Com citar recursos electrònics. Versió 1.0.24 de juliol de 1997 [accés 29 de març de 2006]. Disponible a: <http://www.ub.es/biblio/citae.htm>.
23. International Organization for Standardization. Excerpts from International Standard. ISO 690-2. Information and documentation - Bibliographic references - Part 2: Electronic documents or parts thereof [actualizada 22 d'agost de 2002; accés 29 de març de 2006]. Disponible a: <http://www.collectionscanada.ca/iso/tc46sc9/standard/690-2e.htm>.